

MÜASİR KİTABXANAŞÜNASLIQDA MODEL ANLAYIŞLARI

Kitabxanaşünaslığın müasir təzahürləri qlobal informasiya mühtinin qanunauyğunluqları ilə vəhdət təşkil edir. İnformatika, pedaqogika və psixologiya ilə qarşılıqlı əlaqə nəticəsində genişlənən kitabxanaşünaslıq terminləri sistemi onilliklər ərzində dəyişilməz qalmışdır. Bu da təsadüfi deyildir. Müasir kitabxanaşünaslıq linqvistikaya uyğun olaraq, dünyanın dil şəkili təzahürün inkişaf səviyyəsini, o cümlədən konkret peşəkar fikir birliyini daim özündə əks etdirmişdir. Kitabxanaşünaslar ictimaiyyəti uzun müddət inandırməğa çalışmışlar ki, onların tədqiqat obyektləri sistemin təsiri altına düşərək, qeyri-ixtiyari olaraq dəyişir. Lakin bu fikiri onlar istənilən səviyyədə qəbul etmədilər. Onların bu fikirlərində kitabxana fəaliyyətində ləng dövr çalarları daha çox təzahür edir.

Əlbəttə ki, kitabxana işində kəskin sıçrayışa səbəb olan dövrləri (dövlət reformaları, inqilablar, dekretlər və s.), çıxmaq şərti ilə bəzi mərhələlərdəki bu fəaliyyətsizliyə əsaslanaraq, kitabxanaların o dövriki, fəaliyyəti memorial, «qoruyucu» kimi xarakterizə edilir. Əgər arxada illərcə formalaşan xüsusi qaydalara uyğun qurulan, illərcə dəyişilməyən, «keçmişin qalığı» olan resurs bazası varsa, istənilən sistemdə yeni keyfiyyətləri transformasiya etmək çox çətindir. Bu həm də labüd xarakter daşıyır. Milli kitabxanaşünaslığın banisi Əməkdar elm xadimi prof. A.Xələfov qeyd edir ki, ümumiyyətlə, daxili dəyişmələrə məruz qalmayan struktursuz elm ola bilməz. Başqa elmlər kimi kitabxanaşünaslıq da daxili və xarici əlaqələrin təsiri altında dəyişmək, yeniləşmək xüsusiyyətlərinə malikdir.

Məlumdur ki, yenidənqurma dövrü ilə yeni yüzilliyə keçid dövrünün üst-üstə düşməsi milli kitabxanaşünaslıqda «modernləşmə» və «informasiyalaşdırma» perspektivlərini müəyyənləşdirirdi.

«Modernləşdirmə» dedikdə yeni kommunikasiya vasitələrinin mənimsənilməsi başa düşülür. Keçən əsrin ortalarından elektron texnologiyasının kitabxana işinə tətbiqi bu sahəyə təşkilati – texnoloji yenilik gətirdi. Bu prosesə milli kitabxanaşünaslıqda fəlsəfi mənada pozitiv keyfiyyət dəyişikliklərinin toplanması ilə əlaqədar inkişaf variantı kimi baxılır. Hansı ki, bu heç də həmişə keyfiyyət dəyişikliklərinin miqdarı

ilə ölçülmür. Modernləşmə hansısa bir nümunənin, etalonun mövcudluğunu ehtimal edir, hansı ki, onunla müqayisədə ona bərabərləşmək cəhdi yaranır. Bizim milli kitabxanaşünaslıqda bu hər şeydən əvvəl kitabxanaların texnoloji cəhətdən təchizatı kimi təzahür edir. Onun inkişafının qeyri-bərabərliyi «qovulan inkişafı», «liderin arxasınca qaç» prinsipini normaya çevirir.

Hazırda kitabxanaşünaslıqda innovasiyalı inkişafı məzmun dəyişiklikləri ilə əlaqələndirirlər: yeni kitabxana siyasəti əhali ilə hakimiyyət strukturlarının qarşılıqlı əlaqəsinin başqa metod və metodologiyası, xidmətin elmi konsepsiyasının işlənməsi və mənimsənilməsi. Onların geniş spektrli fəaliyyətində məzmun dəyişikliyi və bir qayda olaraq göstəricilərin formalaşmamış toplumu refleksiya daha çətin təbə olur, nəinki modernləşmə təşkilatsızlığına. Doğrudan da elektron katoloquna daim daxil edilən kartoçkaların sayının hesablanması, teatr mizan səhnəsini təqlid edən, qeyri-adi bədii-təsviri sərgilərin və yaxud ilin yeganə tamaşası olan kitabxananın «kitab teatrının» təşkilindən çox asandır. Belə olduqda, kitabxana işinin sosial-mədəni dinamikası yarımçıq qalır, yaxud təhrif edilmiş şəkə düşür.

Ona görə də müxtəlif humanitar bilik sahələrində geniş yayılmış yeni modellər əhəmiyyətli xarakter daşıyır.

Son illərdə peşəkarların ən çox istifadə etdiyi anlayış analizidir. Keçid dövrində anlayışda kök salmış semantikanın yeni həyat reallığından geri qalması haqda məşhur tezis bu metodu bir daha zərurəti edir. Peşəkar anlayışı mümkün qədər istifadə edilən erkən sinonimlərlə tutuşdurmaq xüsusilə maraqlıdır ki, bu da işin forma və prosesində mənəvi təkamülü görməyə imkan verir.

Məlumdur ki, kitabxanaşünaslar bu metodu əhəmiyyətli dərəcədə qiymətləndirə bilirlər və bunun nəticəsində innovasiya proseslərinin inkişafına təkan vermiş olurlar.

Kitabxana işinə bu dərəcədə qiymət verilməlidir və anlayış aparatının təkamülü haqda fikirləşmək yolverilməzdir. Çünki, hər şeydən əvvəl kitabxanalar kütləvidir. O təkcə mədəniyyəti transilyasiya etmir, həm də əhalinin müxtəlif təbəqələri ilə iş aparır. Kitabxana daim mənəvi dəyərlərin təkrar və çoxsaylı tələbatını nəzərə alaraq, onu mətn formasında və dil kommunikasiyası vasitəsilə yenidən istehsal edir. Xüsusilə, kitabxanaların memorial funksiyası onunla təmin edilir ki, nəsillərin mədəni varisliyinin dəyişməsi zamanı o, nəşrlərin etnikdaxili və etniklərarası paylanmasına kömək edərək, bir çox cəhətdən mədəniyyətin «sinxron», «üfüqi», «diaxron», «şaqli» ötürülməsini bütöv bir halda cəmləşdirir. İnkişafın hər iki formasında sənəd, kitab, arxiv materialları, sözün geniş mənasında alət rolunu oynayır. Onların hamısından

müxtəlif dərəcədə kitabxanalarda, muzeylərdə, arxivlərdə geniş istifadə edilir. Nəhayət onları «üfüqi» və «şaqli» cəm şəklində birləşdirən universal alət dildir, özü də peşəkar dil. Kitabxanaşünaslıqda bu cür anlayışlar innovasiya monitoring aləti kimi özünə yer tutmaqdadır.

Məlumdur ki, son dövrlərdə respublikamızda kitabxana işi sahəsində yeni xoşagəlməz təzahürlər yaranmaqdadır: məsələn, kitabxana muzeylər, kitabxana-salonlar, kitabxana-teatr, kitabxana-kafe və s. kimlərsə yüngül əli ilə yaradılmış yeni sintetik kitabxana modeli «hibridlər» adını alıb, çünki milli kitabxanaşünaslığın konsepsiyasında bu heç də nəzərdə tutulmur. Bu həmçinin peşəkar fəaliyyətə mane olur.

Kitabxana tədqiqatları göstərir ki, iş günü ərzində çoxsaylı danışmalar kitabxanaçının öz şüuruna neqativ təsir edir, onun psixi sağlamlığına zərər verir. Məlumdur ki, sözün köməyi ilə biz təkcə həm söhbətimizə deyil, həm də özümüdə genetik səviyyədə təsir etmiş oluruq. Emosional rənglərdən mühüm olan fikirdə tutulmuş obrazların şifahi çatdırılması şüurda ayrı-ayrı təsəvvürlər arasında xoşagəlməz assosiasiya əmələ gətirir, bu isə insanın genetik strukturunun dağılmasına səbəb olur. Digər xoşagəlməz səbəblərlə birləşdikdə isə (məs: kollektivdə qeyri-sağlam psixoloji abu-hava, qeyri-normal iş şəraiti və s.) bu faktor kitabxanaçılıq fəaliyyətinin tormozlanmasına gətirib çıxarır.

Kitabxana fəaliyyətinin modernləşməsi və məzmun dəyişkənliyi peşəkar leksikaya nə dərəcədə təsir edib? Burada kompüterləşdirmə nəticəsində kütləvi surətdə ingilis dilli anlayışlardan alınma sözlər əsas faktor kimi götürülür. O, eləcə də məzmun yeniliyindəki indikatorlardan biri olub, marketinq, menecment, fandrəyziq və s. anlayışların arxasında duran təzahürlərin prinsipial yenilikləri son onilliyin çoxsaylı tədqiqatlarında analiz edilib. Əsas istifadə edilən anlayışların istifadəsi qrupuna təşkilati və texnoloji dövrdə yaradıcı işçilər kimi başqaları da kitabxana fəaliyyətinin yeni ideologiyasını dəqiqləşdirməyə borclu olurlar da cəlb edirlər. Söhbət ingilis kalkası, daha dəqiq onların amerikan variantı olan «kitabxanaların missiyası», «multimədəni xidmət» və s. konstruksiyalardan gedir. Onların semantik tərsflərini açmağa cəhd edən nəzəriyyəçilərin çoxu əksər hallarda peşəkar ictimaiyyətə çoxdan məlum olan anlayışlar şamil edirlər. Əsaslarını sayaq: ənənələr və innovasiya, stil və stilistika, modellər və modelləşdirmə, yaradıcılıq fikirləri, məkan və metofora, oyun (bunlar hamısı kitabxana təyinatlıdır). Onlar hər biri özlüyündə öz sinonimlərini əvəz etməli, transformasiya edilmiş məzmunu başqa kontekst verməli, ya da kitabxana təcrübəsində geniş yayılmış yeni təzahürləri əks etdirməlidir.

Adını çəkdiyimiz anlayışlardan bir neçəsinə (məkan, fikir, metafora, oyun) fəlsəfədə ontoloji cəhətdən baxılır. Bu vəziyyət nəinki bizim

məsələlərimizi həll etməyə mane olmur, hətta peşəkar fəaliyyətin bir çox xüsusiyyətlərini üzə çıxarmağa kömək edir.

Elmin müxtəlif sahələrində istifadə edilən «ənənələr və innovasiya» anlayışına girişinin «qoşa» variantda üstünlüyü və vacibliyi bir neçə dəfə əsaslandırılıb. 1990-cı illərdə kitabxanalar keçid dövrünün çətinliklərini qaldırmağa çalışdıqları vaxt, bu onlarda peşəkarların öz yaradıcı axtarışlarının nəticəsini «qanuniləşdirməyə» imkan verdi. Biz innovasiyaya kitabxana işinin dinamikası prizmasından baxır, diqqəti kitabxanaların pozitiv inkişafında vadaredici roluna yönəldirik. İnnovasiyada şəxsiyyət üzərində qurulma əsas yer tutur, onun fərdiləşməsi istedadlı oxucunun daxili azadlığının yaradıcı şəkildə necə əks etdirməsi ilə əlaqədardır.

Əgər əvvəllər kateqorial cütlük «ənənə-innovasiya»ya ikili nöqtəyi-nəzərdən baxılırdısa, əksinə o, üçüncü minilliyin həddlərində köhnə ilə yeninin dərin əlaqələrini üzə çıxarmağa kömək etdi. Ənənələr heç də «keçmişdə yaşamaq» kontekstində qurulmur. Əksinə kitabxana işində keçmişlə bu gün və gələcək arasında tarazlıq yaratmaq faktorunu əsas götürür, öz işini keçmiş nailiyyətlərə söykənərək canlı inkişaf tendensiyası üzərində qurur. Bir göstərişlə kitabxanaların yeniləşməsinə radikal cəhdlər də olub. Amma bu cəhdlər sadəcə olaraq «inqilabçı» menecerlərin artmasına səbəb olub. Belə cəhdlər əsasən illərcə qurulmuş strukturların dağılması ilə nəticələnir, dağıyıqlanır, üzərində isə yad texnologiya ilə həddən artıq standartlaşdırılmış kitabxana xidməti istehsalı qurulur. Beləliklə «yeniləşmə» yalnız innovasiya şəklində təzahür etməlidir, əgər o, ənənələrlə yüklənsə və ya adaptasiya edilərsə demək o yeni formada təzahür edir. Azərbaycan Milli kitabşünaslığının banisi, Əməkdar elm xadimi, prof. A.A.Xələfov bu barədə öz fikrini belə ümumiləşdirir: «Bu cür variant elmi yaradıcılığın mahiyyətini daha konkret açmağa imkan verməklə yeni biliklər və nəticələr əldə etmək üçün əlverişli şərait yaradır. Əvvəlcə problem formalaşdırılır, sonra bu problemin həlli ilə əlaqədar hipotez irəli sürülür. Əgər irəli sürülən hipotezi əsaslandırmaq mümkün olarsa, onun bazasında yeni elmi nəzəriyyə formalaşır, beləliklə yeni kitabxanaşünaslıq biliyi meydana çıxır».

Ənənə və innovasiyanın qarşılıqlı əlaqəsi problemi qaçılmaz olaraq, Müasir Azərbaycan kitabxanaşünaslığında spesifik əhəmiyyət kəsb edir. Bizim kitabxanaların şərəfinə belə qiymətləndirmələrə son onillikdə sosial effektivlik prizmasından baxılmasına çalışılmışdır. Hansı ki, onun heç bir ölçüyə sığmadığı aydın məsələdir. Təcrübədə qəbul edilmiş qaydalara uyğun olaraq, daha çox adət etdiyimiz göstəricilərlə – əhəlinin kitabxanaya cəlb edilməsi, gəlişlər, kitab nəşri və s. işlənir, hansı ki, bu məhz işçinin ictimai əhəmiyyətinin dinamikasını özündə bilavasitə

əks etdirir. Bu gün kitabxanaşünaslıqda innovasiya elementlərinin aşkara çıxarılması və yenidən əks etdirilməsi kifayət deyil. Artıq yeni ölçü üsulları, qiymətləndirmənin ayrı kriteriyaları tapılmalıdır. Qiymətləndirməyə bu cür tələbat və bugünkü sosial-mədəni vəziyyətin yeniləşdirilməsi, cəmiyyətdə hökm edən pragmatizm və təşkilati-texnoloji fetişləşmə kitabxana fəaliyyətinin əsaslarına da təsir edir. Mədəni yaradıcılığa «aldadıcı», maraqsız yanaşıldıqda o, nəhayət öz mənasını itirir və artıq yaradıcılıq olmur.

Uzun illər kitabxana fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi tələbatçıların informasiya tələbatının daha dolğun şəkildə ödənilməsinin formalaşdırılması üzərində qurulub. Sözsüz ki, bu informasiya və xüsusən də maarifçilik missiyasını bir yerə yığan vacib bir metoddur. Kitabxana xidmətinin genişləndirilməsi daimi texnoloji tərkibli iş prosesi ilə nəticələnir ki, bu da kitabxanayı daimi inkişaf etdirərək çoxəhatəli, mədəni-ictimai mərkəzə çevirir. Qiymətləndirmə iyerarxiyasında informasiya tələbatının yeri, bizim fikrimizcə, əhəlinin gözlədiyi mədəni informasiya sisteminin qabaqcadan düşünülməsi kimi daha yüksək səviyyəli üsullara nisbətən az əhəmiyyət daşıyır. Fərq nədədir? Əvvəla təkcə real yox, həm də potensial tələbatçılar mövcuddur. İkincisi, «mədəni-informasiya gözləyişi», «gözləyiş sistemi» anlayışına giriş onu göstərir ki, kitabxanalar özlərini geniş spektrli sosial-mədəni institutlar kimi biruzə verir. Üçüncüsü isə, qabaqcadan düşünülmüş gözləyiş üzərində xüsusən dayanaraq, qeyd edək ki, innovasiyalı inkişaf istiqamətinə yönəldilmiş müasir kitabxanaşünaslıq mədəni elementlər potensialını nəzərə alaraq, «qovucu» deyil, «ötüb keçən» rejimlə işləyir.

Kitabxana fəaliyyətinə bu cür yanaşma, 50-100 il bundan əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi, metodoloji və digər resurslara əsaslanaraq yenə də aparıcı mövqe daşıyır. Biz heç də keçmiş idarəetməyə istiqamətləndirilmiş, formalaşmış statistik və faktoloji göstəriciləri nəzərə almırıq çünki, bunlar kitabxana proseslərinin proqnozlaşdırılma və proyektləşdirilməsində heç də əsas rol oynaya bilməzlər. XX yüzilliyin son 10 ilində kitabxana işi problemləri fəlsəfi fikir çərçivəsində daha yüksək səviyyəli analizlər aparılmasına cəhd edilmişdir. Bu, kitabxana fəaliyyətinə funksional məzmun dəyişikliyindən ibarətdir. Funksiyaların genişlənməsi, dərinləşməsi kimi bu tip frazeologizmlər peşəkar dövriyyəyə məhz buradan daxil olub. Sonuncuların inkişafına kitabxanaların sosial funksiyalarının genişlənməsindən doğan bir hal kimi baxılır.

Bunun böyük əhəmiyyəti və rolu vardır. Forma-yaratma üslub funksiyasının arxasında həmişə yeni dəyərli fikirlər durur. O, bir tərəfdən fəaliyyətə struktur cəhətdən rəşional qaydada nəzarət etməyə imkan verir, digər tərəfdən isə özünütəşkil formaları yaradır və ona tam

fərqli keyfiyyət verir. Burada heç bir əkslik yoxdur. Buna misal yeni innovasiya modellərinin yaranmasıdır. Məsələn, daimi ekspozisiyalar kitabxana-muzeylər «gözlənilmədən» yaranır. Sonralar isə struktur formalarının inkişafına uyğun olaraq nəzarət nəticəsində inkişaf edir. Hər hansısa bir kitabxananın üslubu muzey-ekspozisiya xarakteri daşıya bilər, bu onun muzey elementləri ilə, kitab ekspozisiyaları yaratmaq istiqaməti ilə bağlıdır. Digər tərəfdən üslub hərbi-vətənpərvərlik mövzusunda ola bilər, üçüncüsü, ailə-tərbiyəvi üslub ola bilər. Dördüncü, əgər söhbət şəxsi kompüter kitabxanalarından gedirsə, əqli-ışğuzar üslub ola bilər. Kütləvi və universal resurslara malik, çoxsaylı sorğulara cavab verən profiləşdirilmiş kitabxanalar özünəməxsus üslubla fərqlənir.

Adətən, üslub təkcə məzmun aspektində deyil, eyni zamanda təşkil etmə xüsusiyyətlərində də özünü göstərir. Təsadüfi deyildir ki, köhnə binalarda yerləşən kitabxanalardan retro üslubunda istifadə etməyə çalışırlar.

Göründüyü kimi üslub kitabxananın mövqeyini dəyişdirməkdə və əməkdaşların özünüdərk etmə prosesində mühüm rol oynayır. O, ətrafdakılara kitabxananın məqsədini, qarşısında duran məsələləri, missiyasını və onda olan dəyişikliklərin mənasını dərk etməyə imkan verir. Ümumiyyətlə, üslub kitabxananın özünəməxsusluğunu ifadə edir, digərlərinin içərisindən ayıraraq, onu mədəni artefakt kimi «mövqələşdirir». «Üslub» və ona birləşən «üslubçuluq» - kitabxana fəaliyyətinin sistemli xarakterindən söhbət gedirsə, peşəkar həyata 1990-cı illərin sonu, 2000-ci ilin əvvəlində daxil olub. Bu elə bir dövr idi ki, kitabxanalarda «şəxsi simanın axtarışı»na başlanmışdı. Fərdi xüsusiyyətlərə malik olan bu cür axtarışın öz tipik cizgiləri var idi, çünki, bu cizgilər müxtəlif regionlarda kütləvi kitabxanalara sirayət edərək, hamını bu məsələ ətrafında birləşdirdi. Üsluba fəaliyyətin fərdi tipik manerası kimi baxmaq olar, bu isə üsulların, vasitələrin iş nəticələrinin möhkəm vəhdəti ilə mümkündür. Bu isə bir-birinə bənzəməyən kitabxanaların fəaliyyətində oxşar bir şey tapmağa və onların müxtəlif modellərini təyin etməyə imkan verir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bir-birinə bənzəməyən kitabxanalar adətən, geniş miqyaslı olmur. Onlar muzey tipli, teatr tipli və qeyri-adi dizayna malik olur. Real həyatda fərdi başlanğıc ilk baxışda, heç də həmişə nəzərə çarpmır. Çünki, həmişə «xırda» nüans şəklində təzahür edir və novator «dəsti-xəttindən» kəskin surətdə fərqlənir.

Çox vaxt hər hansı bir yaradıcı insanın və ya yeni fikirli «komandanın» «casarətli» ideyası nəticəsində innovasiya modeli dinamik xarakter daşıyır, sonadək dərk edilir. Onun ortaya çıxması üçün 3 komponentdə bir yerdə baxılmalıdır: şəxsi yaradıcılıq təşkili, mövcud olan

obyektiv funksional labüdlük və yerli ictimaiyyətin mədəni-informasiya gözləyişi, mədəni inkişaf dəyişikliklərinin tələbatı. Hazırda məzmun-struktur analizi, üslub xüsusiyyətləri nöqtəyi nəzərindən innovasiya modelinin refleksiya mərhələsi haqda fikirlər formalaşır. O, əsasən funksiyalaşmış effektlərin analizi, istifadəçilərin reaksiyası ilə şərtlənir. İnnovasiya modellərinin üslub yaxınlığı variantı özünəməxsus olaraq, tipik elementləri mənimsədiyindən, ona əksətdirmə nümunəsi kimi baxılır. Bu cür yanaşma qloballaşan informasiya məkanının yaranmasına təsir edir və müasir kitabxanaşünaslığın təzahüründə model anlayışları ilə şərtlənir.

ƏDƏBİYYAT

1. Xələfov A.A. *Kitabxanaşünaslığa giriş*. - I hissə. - 2001. - 398 s.
2. Xələfov A.A. *Kitabxanaşünaslığa giriş*. - II hissə. - 2003. - s. - 313.
3. Əhmədov E. Y. *Kitabxanaşünaslığın tədqiqində fəlsəfi amillər/Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya jurnalı*. - 2003. - №2. - s. 50-55
4. Матлина С. Г. *Взаимосвязь библиотечных традиций и инноваций//Библиотековедение*. - 1993. - №4. - С.18-32.
5. Чуприна М.Т. *Понятийно-терминологическое осмысление инновационной деятельности в условиях библиотеки// НТБ*. - 2003. - 9. - С.4-16.

Эльчин Ахмедов

ПОНЯТИЕ МОДЕЛИ В СОВРЕМЕННОМ БИБЛИОТЕКОВЕДЕНИИ

РЕЗЮМЕ

О понятии модели в современном библиотековедении. В статье рассматривается понятие модели в современном библиотековедении, дается лексическое объяснение этого понятия и формы проявления этих моделей в национальном библиотековедении.